

ÇİNÇAVAT KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ*

İrfan ÇAĞATAY

Özet

Çiñçavat kelimesi Türkiye'nin özellikle Kars, Iğdır, Ardahan ve Artvin bölgelerinde kullanılan "kötü huylu, cimri, bencil, kavgacı, mızıkçı, geçimsiz, yüzsüz, pasaklı, dedikoducu" gibi menfi birtakım anlamlara sahip bir sözdür. Kelime, sadece Türkiye ve Türkçede değil, Ermenice başta olmak üzere, Azerice ve Gürcücede de benzer anlamlarda kullanılmaktadır. Çıldır-Iğdır hattında, yerleşik köy hayatı yaşayan, meyvecilik ve sebzeçilik yapan halka, konargöçerlerin aşağılayıcı bir tabir olarak *Çiñçavat* dedikleri, XVII. yüzyıldan bu yana takip edilebilmektedir. Bu kelime, Türkiye'de Iğdır ve Çıldır'da, Ermenistan'da ise Vedi bölgesinde köy adı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Bölge tarihi hakkındaki iddialı çalışmalarıyla bilinen M. Fahrettin Kırzioğlu, *Çiñçavat*ların 1071 öncesinde bölgeye yerleşen Kıpçak Türkleri olduğunu iddia etmekte ve kelimeyi "Çin+Çavat" şeklinde bölerek birinci unsuru malum Çin ülkesine bağlamaktadır. İkinci unsuru ise *Cavak* (*Cavax*) ile birleştiren Kırzioğlu, kelime bitimlerindeki *-t* ve *-k* seslerinin çoğul eki olduğunu ileri sürmüştür. Kırzioğlu, neticede kelimeyi "Çin-Çav-lar", yani "Çin'den gelen Çav'lar" olarak açıklamış ve *Çav* adını "Çavuldur" ya da "Çavdar-Tatar" adlı Türk boylarına bağlamıştır. Kırzioğlu'nun bu önerisi ekseri tarihçiler ve araştırmacılar tarafından kabul görmüş ve bölgenin 1071 öncesi Türklüğü için argüman olarak kullanılmıştır. Ancak onun bu önerisi açıkça bir halk etimolojisidir.

Çiñçavat kelimesi Ermeni dilinden ödünçlenmiştir. Ermenice *ĉ'nĉ'ahavat* չիւսհաւլաւտ "imansız, inançsız" anlamında olup, bu kelimenin yerel ağızlarda farklı telaffuzlarının yanında direkt *ĉ'inĉ'avat*

* ORCID: 0000-0002-1972-5488

չիչաւաւսն formu da mevcuttur. Bu Ermenice kelime ը՛նչ՛- ve *havat* հաւաւսն unsurlarından oluşmuştur (*ը՛նչ՛-*a-havat*). ը՛նչ՛- unsuru bir tür privatif ön ekidir, *havat* ise “faith, belief, creed; trust, confidence; fidelity, faithfulness, good faith, sincerity; proof, testimony, evidence; creed” anlamına gelmektedir. Kelime anlamının “imansız”dan, Türkçe ağız derleme çalışmalarında karşılaştığımız “cimri, bencil, geçimsiz, pasaklı” vs.ye doğru evrilmesinin sebebi, kelimenin aynı zamanda etnonim olarak da kullanılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Çinçavatlara, Çıldır, Kars, İğdır, Ermenice ödünclemeler, etnonim.

ETYMOLOGY OF ÇİNÇAVAT

Abstract

“Çinçavat” is a word used especially in the areas of Kars, İğdır, Ardahan and Artvin in Turkey, which means several negative denotations such as “ill-tempered, stingy, selfish, quarrelsome, spoilsport, incompatible, impudent, filthy, gossiper”. Not only in Turkey and in Turkish, this word is used with similar meanings especially in Armenian but also in Azerbaijani and Georgian languages. It can be traced since the 17th century that within the Çıldır-İğdır territory, the nomad population uses this pejorative term for the people who have a settled village life basically engaged in growing fruits and vegetables. We find this word being used as village names in İğdır-Çıldır region in Turkey and also in the Vedi valley of Armenia.

M. Fahrettin Kırzioğlu, who’s known for his pretentious works about this region and its history, claims that the Çinçavats are Kipchak Turks who settled in the area even before 1071. He also divides the word into two part as “Çin+Çavat” by associating the first part “Çin” to China. Furthermore, by relating the second part to *Cavak* (*Cavax*) Kırzioğlu claims that the *t* and *k* endings are suffixes that make the word plural. Finally, Kırzioğlu explained this word as “Çin-Çav-s”, which means the people coming from China. He connected “Çav” to “Çavuldur”, or “Çavdar-Tatars”, a tribe of Tatar Turks. This suggestion by Kırzioğlu has been accepted by most historians and researchers and has been taken as a proof of the Turkish presence in the region before 1071. Yet, this suggestion of his is clearly a folk etymology.

The word *Çinçavat* is borrowed from Armenian. In Armenian this word - ը՛նչ՛*ahavat* չիչաւաւսն- means “non-believer, faithless” and besides having various forms of local pronunciation, there exists a direct -ը՛նչ՛*avat* չիչաւաւսն- form. This Armenian word is composed of ը՛նչ՛- and *havat* parts. ը՛նչ՛- is a form of privative prefix, while *havat* հաւաւսն means “faith, belief, creed; trust, confidence; fidelity, faithfulness, good faith, sincerity; proof, testimony, evidence”. This word, which originally meant “faithless” adopted different meanings

such as “stingy, selfish, impudent, filthy etc.”, as commonly found in Turkish local dialect studies, because it is also used as an ethnonym.

Keywords: Çinçavates, Javakhes, Çıldır, Kars, Iğdır, Armenian loanwords, ethnonym.

Giriş

Çocukluğumda, makbul sayılmayan şeyler yapan, laftan anlamaz kişilere *çinçavat* dendiğini çok duydum. Sonraki yıllarda Kars dolaylarında *Çinçavat* adıyla bilinen bir etnik grubun varlığına dair bazı yazılar çıktı önüme. Öte yandan ağız sözlüklerinde, *Derleme Sözlüğü*'nde *çinçavat* kelimesinin yaygın kullanımını gözlemledim. Bütün bunlar kelimeye olan ilgimi arttırdı ve notlar almaya başladım. Bu notlar birikerek en sonunda bu yazı vücuda geldi.

Bu makalede, *çinçavat* kelimesinin evvela yayılma alanını, tespit edebildiğimiz ilk kullanımını ve anlamsal nüanslarını araştıracağız. Bu bize Türkiye'nin doğusundan başlamak üzere Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın da dâhil olduğu bir alanda kelimenin yayılma haritasını ve anlam çeşitliliğini gösterecek. Kelimenin toponim olarak kullanımına da değindikten sonra, etimoloji önerilerini, etnonim olarak kullanımını tartışıp kendi önerimizi sunmaya çalışacağız. Sonuç bölümünde genel bir değerlendirme ile kelime hakkındaki kanaatimizi özetleyeceğiz.

I. Anlam ve Yayılma Alanı

Yerel söz derleme çalışmalarında, ağız araştırmalarında *çinçavat* kelimesi birbirine yakın anlamlarda Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Türkiye sahasında karşımıza çıkmaktadır. Bu verileri incelemeye öncelikle, Türk Dil Kurumunun *Derleme Sözlüğü*'nden (DS) başlayalım:

Cincivit olmak (*Sivrihisar - Eskişehir) “Çileden çıkmak” (DS, C. III, s. 919a), *cincivit* (*Sivrihisar - Eskişehir) “Kötü huylu, sinirli” (DS, C. III, s. 975b), *çinçavat* (İstanbul) “Mızıkçı” (DS, C. III, s. 976b), *çinçavat* (*Merzifon ve köyleri - Amasya; Yavuz *Şavşat, Bağlıca *Ardanuç, Ersis *Yusufeli - Artvin), *cincavat* (Maraş; Urfa) “Bencil, açığöz (kimse)” (DS, C. III, s. 1226a), *cincivit* (Meyvabükü, Güzel, Akçakese, Çaltı *Güdül - Ankara) “Aşırı sinirlilik” (DS, C. XII, s. 4471a), *cincivit olmak* (Meyvabükü, Güzel, Akçakese, Çaltı *Güdül - Ankara) “Aşırı öfkelenmek” (DS, C. XII, s. 4471a), *cincavat* (Urfa) “Zeki fakat vücutça normal olmayan adam” (DS, C. III, s. 957a) [*cıngıbet*, *cıngıbet* (*Bor - Niğde) “Kavga, gürültü” (DS, C. III, s. 920a,b), *cıngıbet* (*Bor - Niğde) “Kavgacı” (DS, C. III, s. 920b), *cıngıbet goparmak* (*Bor - Niğde) “Yerli yersiz kavga çıkarmak.” (DS, C. III, s. 920b)].

Görüldüğü üzere, *Derleme Sözlüğü*'nde kelime Amasya, Artvin, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Ankara, Eskişehir, İstanbul, Niğde gibi geniş bir sahada kullanılmaktadır. Bu kaynaktan başka, ağız araştırmalarında da kelimeye tesadüf edilmektedir.

Artvin'in Ardanuç ilçesinden *çinçavat* "1. Bencil, cimri. 2. Geçimsiz, kötü, soysuz. 3. Gösteriş olsun diye üstüne pek çok şey giymiş olan (kadın)" (Pehlivan, 1993, s. 251b) şeklinde derlenmiştir. Özkan da *Ardanuç ve Yöresi Ağızları* adlı yüksek lisans tezinde aynı verileri tekrarlar (Özkan, 1994, s. 106a). Erzurum ağızı argosunda *cincivat* "Yüzsüz, utanmaz: *Bu cincivatlıhta yeni çihdi.*" (Taş, 2001, s. 74b) şeklinde tespit edilmiştir.

Aşağıda değinileceği üzere, Kırzioğlu, *Kars Tarihi* adlı eserinde, Posof'tan gelerek Muş'un Bulanık kazasına yerleşen Çinçavatlardan bahsetmektedir [Kırzioğlu, 1953, s. 83 (37. dipnot)]. Kemaloğlu'nun, bu bilgiyi teyit edecek şekilde, Muş'un Bulanık kazasından *çinçavat* "Varyemez, cimri" (Kemaloğlu, 2012, s. 68) kelimesini derlediğini görüyoruz.

Urfa'da *Derleme Sözlüğü*'ndekinden farklı olarak "korkulacak yüzü olanlar için *cincavat kimin*" tabiri de kullanılmaktadır.¹

Türkçenin Hemşin ağızında *çinçavat* ve *çinçivat* "dağınık, bakımsız, pasaklı, pejmürde" anlamında kullanılır: *Evləri çok çinçivat idi.* "Evləri çok dağınık idi", *Çinçavat gibi ne gezersen!* (Uzunhasanoğlu, 2018, s. 63).

Azerbaycan sahasında da kelime tespit edilmektedir. *Azərbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğəti*'nde yer alan veriye göre Ağdərə ağızında *çinçovat* "xəbərçi. (dedikoducu) – Çinçovat adam çox pis adamdı." (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, 2007, s. 103a) anlamında karşımıza çıkmaktadır. Yine Azerbaycan'ın Nahçıvan ağızında tespit edilen *çinçavat* "Temiz, selikeli (salıhalı), düzenli: *Bir işi görəndə çinçavat görmək lazımdı.*" (Guliyev, 2010, s. 19a) ve yine Quliyev tarafından kayda geçirilmiş *çinçavat* "təmizkar [temiz, namuslu, dürüst]: *–Elə çinçavat arvadıydı ki, qoy-mazdı yerə bir çöp tüşə.*" (Quliyev & Əliyeva, 2017, s. 72) örnekleri kelimenin tek müspet tanımıdır. Behruz Həqqi'de *Türk Deyimləri* adlı eserinde bu kelimeye aynı müspet anlamda değinmiştir: *çinçavat* "çox təmizliyə diqqət edən, bir növ vasvası adam" (Həqqi, 2005, s. 166). Azerbaycan sahasındaki bu müspet anlamların menşei Quliyev'in eserleridir ve kanaatimce teyit edilmesi gerekmektedir.

Kelimenin, Ermenice sahasında standart dilde ve yerel ağızlarda yaygın olarak kullanıldığı görülür. Standart Ermenicede *ĉ'nĉ'ahavat* չինչավատ "հավատ չունեցող, անհավատ / inancı olmayan, inançsız" (Ałayan, 1976, c. II, s. 1162c) kelimesi bütün çağdaş Ermenice sözlüklerde yer bulmakta-

¹ <http://www.yergi.net/meshur-urfa-tesbihleri> (Son erişim tarihi: 28.05.2018).

dir: *č'nc'ahavat* չնչահավատ (խսկց.) “հավատ չունեցող, անհավատ, անօրէն / inancı olmayan, inançsız, imansız” (Hrač'ya Ačarıyani Anvan Lezvi Institut [HAALI], 1969-1980, c. IV, s. 139a). *č'nc'ahavat* չնչահաւատ “անհաւատ, անօրէն / inançsız, imansız: *Vô r č'nc'ahawatn ē ays calkac xnjoreninerə sloč'ov ktrtel: Hangi inançsız -Allahsız- bu çiçek açmış elma ağaçlarını testereyle kesmiş?*” (Malxaseanc', 1945, c. IV, s. 25c). *č'nhavat* չնհավատ, *č'nc'ahavat* չնչահավատ “անհավատ, թերահավատ / inançsız, inanmaz” (Suk'iasyan, 2009, s. 898b). *č'nc'ahavat* չնչահավատ “անհավատ / inançsız” (Suk'iasyan, 1967, s. 528a).

Ermenice diyalektoloji sözlüklerinde de çeşitli biçimlerde kelimeyi takip edebilmekteyiz: *č'nhavat* չնհավատ (Havarlı), *č'nc'avad* չնչավադ (Sivas), *č'nc'ahavat* չնչահավատ (Erzurum), *č'inč'avat* չինչավատ (Araratyan, Erzurum, Şirak, Kemaliye) “1. Թերահավատ, դժվարությամբ հավատացող (ասածին, լսածին): / (söylenene, duyduğuna) zorlukla inanan 2. (Erzurum, Şirak) Անօրէն, անհավատ / inançsız, imansız 3. (Kemaliye) Անվարևոր, անվարք (մարդկանց, իրերի մասին) / önemsiz, değersiz (insan vs. hakında)” (HAALI, 2001-2012, c. IV, s. 420a) ve *č'nc'avat* չնչավատ “Նոր աղաջուր դրած, աղը լավ չկերած (զոխ, բոխի, ձուկ)/ Tuzlu suya yeni bastırılmış, içine tam olarak tuz işlememiş (balık veya bitki salamuraşı)” (HAALI, 2001-2012, c. IV, s. 420a) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aynı sözlük *č'anhavat* չնհավատ biçimini de bildirir (HAALI, 2001-2012, c. IV, s. 411a). Diyalektoloji sözlüğündeki bu biçimler Amatuni'den alınmış olmalıdır: *č'nc'awat* չնչաւատ “Նոր աղաջուր դրած, լիովին աղը չկերած ձուկ, զոխ, բոխ:/ Tuzlu suya yeni bastırılmış, içine tam olarak tuz işlememiş balık, bitkilerin körpe sap veya yaprakları” (Amatuni, 1912, s. 543c)² ve *č'nc'ahawat* չնչահաւատ “անորէն, անհաւատ / inançsız, imansız” (Amatuni, 1912, s. 543c).

Standart Gürcüenin sözlüklerinde de kelimeye rastlanmaktadır: *წინააღი* *č'inčaoṭi* (Kaxuri ve Kiziquri) “händelsüchtig(er Mensch)” (Tschenkéli, 1965-1974, s. 1936a). Bunun yanı sıra, yerel ağızlarda da *č'inčavat* kelimesine tesadüf edilir. Gürcüenin Acara'da konuşulan ağızlarında *წინააღი* *č'inčavaṭi* kelimesini Nižaraže “beceriksiz, cüce; dilenci, çirkin, yaramaz adam” şeklinde açıklar. Ayrıca Nižaraže şu bilgiyi de aktarır: “Acaralılar, Posof ve Şavşat'ta yaşayanları, alay yollu olarak *Činčavatlar* şeklinde isimlendirirler.” (Nižaraže, 1971, s. 402a).

Վլոնթի, Nižaraže'nin tanımını verdikten sonra, Doğu Gürcistan'da, Azerbaycan hududunda konuşulan Gürcüenin Kiziquri ağızında *წინააღი* *č'inčaoṭi* ve Batı Gürcistan'da; Guria ve Mesxeti (Ahıska civarı) ağızında

² Düşük kaliteli yiyeceklerin “imansız” sıfatıyla anılmasına örnek olmak üzere, Ordu-Giresun dolaylarında, kaymağı alınmış peynire “imansız peynir” dendiğini hatırlatalım.

ԲՈԹԲՅՅՈՒ *çinçavati* şeklinde telaffuz edilen kelimeyi “ufak tefek adam, düşük kaliteli şey; dalga geçilen kişi” şeklinde tanımlar (Ylonți, 1984, s. 656a).

Kelime, Gürcüenin Žavaxeti ağzında (Gürcistan’ın Çıldır ve Ardahan’a komşu bölgesidir) ԲՈԹԲՅՅՈՒ *çimçavați*, ԲՈԹԲՅՅՈՒ *çinçavați* “akıldan noksan, yarım akıllı, terelelli” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Zedginize, 2014, s. 305).

Lazca *çinçivati* kelimesiyse Arhavi diyalektinde “hırpanî”, Hopa diyalektinde “kavat, pezevenk”, Ardeşen diyalektinde ise “kaba, laf anlamaz insan(lar)” anlamlarında derlenmiştir (Aleksiva vd., 2007, s. 110a).

II. Etnonim olarak kullanımı

Çinçavat kelimesi Türkiye’de etnonim olarak da kullanılmaktadır. Bu kullanımın kökü oldukça eskiye dayanır. Kelimenin Türkçe sahasında en eski kullanımına da rastladığımız Kâtib Çelebi’nin (1609-1657) *Kitâb-ı Cihān-nümā* adlı eserinde, bu kelimenin İslam beldelerine yakın yerlerde yaşayan Müslüman ve Hristiyan karışık bir grubu ifade eden bir tabir olarak kullanıldığını görüyoruz.

Gürcistan baħr-i Şirvān ile Karadeniz arasında vaqı‘ olan yigirmi merhale kadar mesāfe tağlar içinde bir vilāyetdir. Hudūdu şarkda Demirkapu ve Şirvān cenūbunda Çıldır ve Kārş ve Erz-i Rūm eyāletleri ğarbde Karadeniz şimāle İbāre ve Tāgistan vilāyetleri ile maħdūddur. Mezbūr vilāyet bir niçe ülkeye taksīm olunur. Her birinin müstakil hākimleri vardır. Cümle halkı Gürcī tā’ifesi Naşārā dīnindedir. Belād-ı İslāma muttaşıl (İslam ülkelerine bitişik) yerleri maħlūt ešnāf-ı muhtelifedir (değişik soyların karışımıdır). Anlara Cincāvāt (جنجاوات) dērler.³

Kâtib Çelebi’nin “maħlūt ešnāf-ı muhtelife” ifadesi, Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı ve biraz da Hristiyanlık ile İslam arasında kalmış bir topluma işaret etmektedir. Bu iki dinlilik, aşağıda ele alınacağı gibi, kelimemizin anlamsal geçmişi ve tarihsel arka planı açısından önemli bir nüanstır.

Çinçavat tabirini etnik bir grup adı olarak bilim çevresine tanıtan kişi, kendisi de aslen Karslı olan M. Fahrettin Kırzıoğlu’dur. Ne yazık ki Kırzıoğlu bazı durumlarda bilimsellikten uzaklaşarak olguları politik bir yaklaşımla ele almış, bu da çalışmalarındaki iddiaları tartışılır hâle getirmiştir. Onun derlediği, konumuzla ilgisi olan fakat “politikleşmemiş” en saf bilgileri, 1948 yılında Çıldır köylerine gerçekleştirdiği gezi hakkındaki notlarında bulmaktayız:

Tatalet, Okşit, Kertene, Kurtkale, Çamurda, Ampur, Zığaristav, Yerli Çayis, *Yerlidir*. Kenarbel’in çoğu *Yerlidir*. Kalanı *Terekeme*. Çıldır’ın *Terekemeleri* kızınca *Yerli* köylülere *Cavak Köpoğlu* derler. Ahali ara-

³ Kitâb-ı Cihān-nümā, s. 406₁₀.

sında bunlara *Çinçavat* derler. En çok bu tabiri derler. Yine kızınca *Çatıkuyruk*, *Bezbaş* da derler. Çünkü bunlar papak giymez, sarık sararlar. (*Yerlilerin şalvarı körüklü ve ağı yerden sürünürmüş. Uçkurla ağı toplar beline sararmış. Onun için Çatıkuyruk; bir de kırmızı şaldan elbise giyindiklerinden Sırtısarı derler.*)⁴

Kırzioğlu'nun bu tespitleri, *yerli* yani konargöçer olmayan ahaliye, konargöçerler tarafından takılan yakıştırmaları bildirmesi açısından konumuz için oldukça önemlidir. Bu yakıştırmalara tartışma bölümünde değineceğiz.

Kırzioğlu ve diğer araştırmacıların verilerinden hareketle, Çinçavatların yaşadıkları saha ile kültürel, dilsel ve dinsel hususiyetleri hakkında genel bir portre çıkarmaya çalışalım.

Öncelikle Çinçavatlar hakkında bütün kaynaklar, onların, “öteden beri *Yukarı-Kür* boyunda”, “Ahılkelek, Ahıska ve Çıldır”da yerleşik oldukları konusunda hemfikirler.⁵ Bu bölgede, konargöçer Karapapak/Terekeme ve Türkmenlerin yanında, Kafkas Çingeneleri ve yerleşik köy hayatı yaşayan farklı gruplar bir arada yaşamaktadırlar. Bu gruplar dinî açıdan da farklı İslam mezheplerine tabi oldukları için birbirlerinden ayrılırlar. Ayrıca, birbirlerini çoğu zaman hakaretimiz bazı tabirlerle andıkları da görülmektedir.

Kırzioğlu, konargöçerlerin yerleşik köy hayatı yaşayanlara genelde *Çinçavat* dediğini aktarır ve şöyle devam eder: “Çıldır’ın *Terekemeleri* kızınca *Yerli* köylülere *Cavak Köpoğlu* derler. ... Yine kızınca *Çatıkuyruk*, *Bezbaş* da derler.” Bunlara *Sırtısarı* dediğini de yine Kırzioğlu aktarmaktadır.

Ahmet Caferoğlu, Çıldır’da Karapapak yahut Terekeme olmayan Türklere, sadece *Çinçavat* denildiğini, bazen de sırf bir hakaret olarak *Bezbaş* dahi denildiğini aktardıktan sonra, yine bir hakaret olmak üzere, bazen yerli ahalinin Azerbaycan muhacirleri için de *Çinçavat* tabirini kullandıklarını ileri sürer. Caferoğlu, Kırzioğlu’nun aynı topluluk için kullanıldığını iddia ettiği *Gagavan* tabirinin de Kars civarındaki ahali tarafından Ahıska, Ardahan ve Ahılkelek yerlilerini ifade için kullanıldığını savunur. Gagavan kelimesinin asıl manasının “meyveci” demek olduğunu ileri süren Caferoğlu’na göre, bu isim, onlara sırf meyve yetiştirdiklerinden ötürü verilmiştir (Caferoğlu, 1995 [1942], s. XV).

⁴ Bu notlar Kırzioğlu’nun vefatından sonra bulunmuş ve *Çıldır Köyleri Seyahat Notları* başlığıyla *Bizim Ahıska* dergisinde iki bölüm olarak yayımlanmıştır: bk. Kırzioğlu, 2009.

⁵ Kırzioğlu’nun *Kars Tarihi* adlı eserinde, “Muş’un Bulanık kazasında, Posof’tan gelme: Odunçor, Milbar, Teyvul, Şeyhyakup ve Mescitli köyleri halkına ve Bulanık’takilere” de Çinçavat dediğini öğreniyoruz: bk. Kırzioğlu, 1953, s. 83 (37. dipnot).

Nilüfer Mutlu da *Ahıskalı Türklerde Etnik Bilinçten Milli Bilince Geçiş Üzerine* adlı makalesinde, Kars ve dolaylarındaki göçerlerin yerleşik köylüleri nasıl adlandırdığına dikkat çeker:

Genelde literatürde Ahıskalılar içinde Türklerin Terekemeleri farklı bir etnik kimlik olarak değerlendirmeleri üzerinde durulmaz, oysa burada çok önemli bir nüans vardır. Çok eskiden beri Ahıska bölgesindeki Terekemeler, kültürü açısından Osmanlılara ve dili itibarıyla Anadolu ağızlarına yakın Ahıskalılar için Çinçavat ifadesi kullanılmışlardır.⁶

Diğer bir konargöçer grubu olan, Poşa adıyla maruf Kafkas Çingeneleri üzerine araştırmalarıyla tanınan Hüseyin Gezer, Poşaların kendilerini “Lom” şeklinde adlandırdığını, Poşa olmayanlara ise genel olarak “Çinçavat” dediklerini aktarmaktadır.⁷

Mecit Doğru, *Yukarı Kür Boylarının Yeradları Üzerine Bir Araştırma* adlı çalışmasında *Çinçavat* kelimesinin yerliler için kullanıldığını ve “biraz aşağılayıcı bir kelime” olduğunu belirtir (Doğru, 1985, s. 21).

Kırzioğlu, bu yerlilerin ekonomik faaliyetlerini de ayırt edici bir öge olarak değerlendirir: “Kars’ın Ardahan, Çıldır kazaları ahalisinden (Türkmen ve Terekeme Karapapak) olmayıp daha çok meyvecilik, sebzeçilik ve ekincilikle uğraşan yerlilerine Gagavan/Kakavan adından başka ‘Çin-Çavat’ ve ‘Cavak / Cavakh’ ismi de verilmektedir.” [Kırzioğlu, 1953, s. 83 (37. dipnot)].

Şu hâlde, bütün kaynaklarımız, ölçülü konuşmada *yerli* tabir edilen, biraz kaba bir ifadeyle *Çinçavat* tabiriyle de anılan bu grubun, göçmen gruplardan ayrılan yerleşik, bahçe tarımıyla uğraşan köylü bir kültürel grup olduğu konusunda aynı görüşü paylaşırlar. Ancak göçerlerin *Çinçavat* olarak adlandırdığı bu topluluktan kişilerin kendilerini *Çinçavat* olarak tanımladıklarına dair hiçbir veri yoktur. Kelimenin “biraz aşağılayıcı” olması da dikkate alınırsa bu tabirin bir dış adlandırma (egzonim) olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Bu kültürel grup, Azerbaycanlı araştırmacılara göre Azerbaycan Türkçesinin Gence şivesine yakın bir dil kullanmaktadırlar (Ağbaba, 2012, s. 19). Mecit Doğru bu görüşe katılmaz ve onların “Anadolu ağızlarına yakın” bir ağız kullandıklarını iddia eder (Doğru, 1985, s. 21). Kırzioğlu ise bunların “*Kıpçak-Ağzı*” konuştuklarını ileri sürmektedir [Kırzioğlu, 1992, s. 27 (34. dipnot)]. Nihat Çetinkaya, Çinçavatların konuştuğu Türkçeyi “Çağatay (Kıpçak) lehçesi hususiyetlerini taşıyan Ahıska ağzı Türkçesinin kaba şekli” olarak tanımlar (Çetinkaya, 1996, s. 169). Azeri Türkçesine hâkim bir dilci olan Muharrem Ergin, Dede Korkut Destanlarındaki bazı dilsel yapıların Te-

⁶ Mutlu, 2017, s. 198.

⁷ <http://team-aow.discuforum.info/t6203-Ermeni-Cingenelri.htm?start=15> (son erişim tarihi: 29.05.2018)

rekeme-Çinçavat ağzıyla benzerlik gösterdiğini tespit etmiştir (Ergin, 1991 [1963], s. 355-464).

Kırzioğlu, *Kars Tarihi* adlı eserinde Çinçavatlara dinî tarihine dair bazı iddialar ileri sürmektedir. Kırzioğlu'na göre, Selçuklu Sultanı Alparslan, 1064'te gerçekleştirdiği seferle Cavak/Gogar/Gagavan/Çin-Çavat ve Borçalı Türklerine İslam'ı kabul ettirmiş ancak 55 yıl sonra 1124'ten itibaren güçlenen Ortodoks Gürcü krallığının yeniden Ortodoks Hristiyanlığı "yerli Müslümanlardan Gogarlılara zorla kabul ettirmesiyle, Çin-Çavatlar (Gogaren ahali-si/Gagavanlar) yeniden İsa dinine döndürülmüşlerdir." Kırzioğlu şöyle devam eder:

Bu yüzden sonradan İlhanlılar ve Osmanlılar çağında son olarak İslam dinine dönen Çinçavatlara, komşuları olan Hristiyan-Gürcü ve Müslüman-Terekemeler, 'dinî itikadî gevşek ve hâkim kuvvete göre değişen' manasına kinayeli olarak 'Çinçavat-dinli' demektedirler. Bugün Kars ilinin kuzey kazalarındaki 'Gagavan/Çinçavat' Türkleri, koyu Sünni-Müslüman'dırlar.⁸

Türkçe konuşan Çinçavat, Türkmen, Terekeme/Karapapak gibi grupların ayrışmalarındaki asıl sebebi dinî farklılıklarda aramak lazımdır. Koyu Sünni Müslüman olan Çinçavatlara, Şii Azerbaycanlı göçerlerin ve Alevi Terekemelerin birbirlerine mesafeli olması geleneksel toplumlarda şaşılacak bir durum değildir.

Bununla birlikte, Çetinkaya, Çinçavatlara çevre toplumlardan ayrışmalarını Şamanizme bağlar: "Aslında Çinçavatlara ne Müslümanlığa, ne de Hristiyanlığa uymayan bir çok eski Şamani inançları muhafaza etmeleri, onlara toplum içinde farklı, kimseyle uzlaşamayan, uymayan bir görünüm verdiğine göre bu deyim ortaya çıkmıştır." (Çetinkaya, 1996, s. 170). Çetinkaya'nın Azerbaycanlı bir sosyal bilimciden aktardığı bu görüş sezgiden öteye geçmez. Kaldı ki, bu Şamani inançları köylü, tarımla uğraşan yerleşik Çinçavatlardansa tıpkı İslam öncesi Orta Asya toplumlarında olduğu gibi, hayvancılıkla uğraşan göçebelerin daha iyi muhafaza etmiş olmaları gerekir. Ahmet Caferoğlu, göçebe Terekemeler içerisinde "Mürîd" adıyla maruf bir grubun bulunduğu işaret etmekte ve bu grubu esas Terekeme gruptan ayıran başlıca hususiyeti gerçekleştirdikleri kendilerine has dinî ayine bağlamaktadır. Caferoğlu şöyle der:

Bir nevi Şaman ayinini andıran bu dinî merasimde, erkeklerle kadınlar bir meclis kurarak pervane dönüp çay içerler. Ve davul yerine bir tenek parçasını çalarak bilhassa Seyit Hamza Nigârî'ninin ve daha başka şairlerin çok defa manalarını bilmedikleri şiirlerini söylerler. Aralarında en büyük günah, sakal kesmek olduğundan, hep uzun sakal taşırlar. Yerli

⁸ Kırzioğlu, 1953, s. 354.

ahali bunlara çok menfi bir nazarla bakmaktadır. Bunları İslam ve Türk saymazlar. Dağınık hâlde muhtelif Terekeme köylerinde yerleşmişlerdir.⁹

Kırzioğlu, Çinçavatların “eskiden ‘Gürcü’ (Ortodoks-Hristiyan) dininde olduklarını gelenek olarak” söylediklerini aktarmaktadır. Yine Kırzioğlu’nun aktardığına göre “Çıldır’ın *Terekemeleri* kızınca yerli köylülere *Cavak Köpoğlu*” demektedirler ve ona göre *Çinçavat* kelimesi “Eski *Çavakhetli*’lerin” adıdır. Yani, Kırzioğlu’na göre, *Çinçavat* ifadesi *Cavak* ya da *Cavakhetli*ler için kullanılan yeni bir isimdir. Kaldı ki, *Çinçavat* kelimesini de *Çin+Çavat* şeklinde böldükten sonra *Çavat* unsurunu *Cavak* yani *Cavaxlar* ile açıklar.

Kırzioğlu’nun Çinçavatlar ile birleştirdiği bu *Cavaxlar*, (Gürcüce ჯავახები *Žavaxebi*, Ermenice Ջավախեցիներ *javaxec iner*) Gürcü etnografik grup olup, Samcxex-Žavaxeti სამცხე-ჯავახეთი bölgesindeki Axalkalaki ახალქალაქი, Ninoçminda ნინოწმინდა ve bir kısmı da Aspinza ასპინძა ilçelerinde yerleşiktirler. Bu saha tarihî olarak *Žavaxeti* ჯავახეთი yani *Cavaxların* yurdu olarak adlandırılır. Cavaxlar Gürcücenin *Žavaxuri* ჯავახური diyalektini konuşurlar.

Cavax adı Gürcücede antroponim olarak da oldukça yaygındır. Yine Gürcistan’da bu addan türemiş *Žavaxișvili* ჯავახიშვილი, *Žavaxaze* ჯავახაძე, *Žavaxize* ჯავახიძე, *Žavaxia* ჯავახია, *Žavaxiani* ჯავახიანი gibi soyadları oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Cavaxlar Gürcü kroniklerinde sıkça anılmaktadır. *Žamtaaymçereli* ჯამთააღმწერელი adıyla maruf anonim yazarın XIV. yüzyılda kaleme aldığı *Asçlian Mațiane* ასწლიან მატთანე adlı kronikte Cavaxlardan ve Cavaxetideki politik gelişmelerden uzun uzadıya bahsedilir. Bu kronikte Cavaxlar “*qovelta Kartvelta / bütün Gürcüler*” içerisinde anılmaktadır (Qauxçişvili, c. II, s. 324).¹⁰

Bununla birlikte Kırzioğlu Cavaxların bir Türk boyu olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre *Cavak* kelimesinin sonundaki *-k* arkaik bir çoğul eki- dir. Yine arkaik bir çoğul eki olan *-t* eki getirilerek oluşturulan **cava-t* ismi *Çin-Çavat* kelimesindeki *Çavat* unsurunu meydana getirmektedir. Kırzioğlu şöyle devam eder: “*Çavak* adı 24 *Oğuz Boyu*’ndan biri olan ‘*Çavuldur*’ ve ‘*Temürnâme*’lerde (H. 789/M. 1395) anılan, *Dağıstan Kuzeyi*’ndeki ‘Çav-

⁹ Caferoğlu, 1995 [1942], s. XV.

¹⁰ Bu eserin Türkçesi Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır: *Gürcistan Tarihi*. (2003). Gürcüceden Fransızcaya çev. Marie Félicité Brosset, Fransızcadan Türkçeye çev. Hrand D. Andreasyan, Notlar ve Yay. Haz. Erdoğan Merçil, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

dar-Tatar' ile, türkçe 'Çaw' (ün, şöhet) deyimleri, birbirleriyle ilgili gözüküyor." (Kırzioğlu, 1992, s. 201).¹¹

Çinçavatlari da Kars'ta at koşturan bir Türk boyu olarak anan Azerbaycanlı Âşık Sabit Müdâmi'nin on dokuz kıtadan oluşan "Qarsın tarixi dastanı" adlı şiirinde olduğu gibi Çinçavatlari hakkındaki bu iddialar halk şiirlerine değin girmiştir:

Qazan xanlar oynatmış at,
Bəy Beyrəyin soyu Baqrat.
Pasin, Karsak, həm çinçavat
Bakı ulus - eli Qarsın. (Ağbaba, 2012, s. 90).

Kırzioğlu'nun Çinçavatlari "Çin'den gelen Kıpçak Türkleri" olduğu yönündeki iddialari, Türkiye sahasında olduğu kadar, Azerbaycan sahasında da bölgenin Türklüğünün ispatı için onomastik bir argüman olarak kullanılmıştır.

Azerbaycan'da oluşturulmuş literatürde Kırzioğlu'nun iddialari her ne kadar kabul görse de Azeri müellifler Çinçavatlari Azerbaycan Türklerinin içerisinde değerlendirirler. Avtandil Ağbaba, Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'ndan Kars, Erzurum, Çoruh ve Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerinde Terekeme,

¹¹ Kırzioğlu'nun *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylari'nda Kıpçaklar* adlı eserindeki Çinçavatlari ile ilgili kısımlar şöyledir: "Öteden beri: Ahılkelek, Ahıska ve Çıldır'ın *Kıpçak-Ağzı* ile konuşan ve eskiden "Gürcü" (Ortodoks-Hristiyan) dininde olduklari gelenek olarak söyleyen yerli halkina, komşulari Karapapak/Terekeme ve Türkmenler, "Çinçavat" ve bazen "Gagavan" derler. Bunlardan birinci adın, İslâmlıktan önceki *Gogaren/Kukar'k/Goga'let* denilen eyaletin 9 sancağından birisi olup, bugün de Ahıska-Çıldır ve (Tuman, Pervane, Karsak gibi) göller bölgesiyle Ahılkelek bölgesini içerisine alan bölgenin adı olan "Çavak/Çavakh'et (Çavakh'yurdu) ve "Çanesdan"lı göçmenler "Çen'li/Çin'li" adlari birleşimi olduğu (Çin-Çava'k/Çin/Çav'lar anlamına Çin-Çav'at) seziliyor. Kars'ın Tuzluca ilçesinde Turabı köyü yanında, öteden beri *Çinçavat* adı ile (1960 tan beri resmen: Köprübaşı denilen) anılan bir köy de vardır." [Kırzioğlu, 1992, s. 27 (34. dipnot)]. Aynı eserde başka bir bölümde de bu iddialari dillendirir: "Öteden beri *Yukarı-Kür* boyunda, "Müslüman-Hanefi" yerli halka, devlet sınırimızın içinde ve dışında, "Çin-Çavat" denilmektedir. Eski *Çavakhetli*'lerin bu adı, Çin(den gelen)-Çavlar anlamına, eski türkçe "T" sonekli ve çokluk belirten biçimiyledir. Çünkü, eski-türkçede "K" sonekli çokluk anlamı taşıyan sözlere de var: *Sogd'ak/Sogd'*lar, *Paçan'ak* veya *Peçen'ek/Paçan'*lar ve *Peçen'*ler gibi. Bugün Macarcada da, "K" soneki, çokluk bildirir. "*Orbelyanlar Tarihi*"nde, "Çenesdan (Türkistan)dan gelme halka, "Çen-Halkı" denilmesi de, bunu gösteriyor. Eski-Türkçede "F, V" sesleri yoktu ve onların yerini "P" ve "B" sesleri alıyordu. Bu kurala göre, bugünkü *Avşar/Afşar*" adlı *Oğuz* boyuna, M.Ö.leri "*Apşar/Abşar*" denildiği (BASCH, s. 67, 85) göre, *Çavak/Çavakh*"lari eski adının da, "Çabak" olduğunu kabul etmek gerekir. *Çavak* adı *24 Oğuz Boyu*'ndan biri olan "*Çavuldur*" ve "*Temürnâme*"lerde (H. 789/M. 1395) anılan, *Dağıstan Kuzeyi*'ndeki "Çavdar-Tatar" ile, türkçe "Çaw" (ün, şöhet) deyimleri, birbirleriyle ilgili gözüküyor." (Kırzioğlu, 1992, s. 201).

Karapapak, Çinçavat şeklinde anılan etnik qruplar bulunduğunu aktardıktan sonra, şöyle devam eder:

Əslində isə “tərəkəmə”, “qarapapaq”, “çinçavat”, “bezbaş” və digər adlarla etnik qrupların hamısı azəri türkləridir ki, bu və ya digər xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif adlarla tanınmışlar. Aydınliq üçün deyək ki, Qars və Axıskanın yerli sakinləri oturaq həyat sürənlərə qarapapaq, köçərilərə isə tərəkəmə adı vermişlər. Çıldırda isə tərəkəmə olmayan türklər “çinçavat”, bəzən də “bezbaş” adı ilə çağırılmışdır. Hansı adla tanınmasından asılı olmayaraq qeyd olunan etnik qrupların dili Gəncə dialektinə yaxın bir dildir.¹²

N. Mirzəyeva, E. Əzizov’un *Azərbaycan Dilinin Tarixi Dialektologiyası* adlı eserində, Əzizov’un “vaxtilə Türkiyə ərazilərinə köçüb məskunlaşan tayfalardan olan «çinçavat»ların qarapapaqların bir qolu olması” haqqındaki iddiasına da atıfta bulunaraq, yuxarıdakı görüşə katılır:

Qeyd etmək lazımdır ki, məskunlaşdıqları ərazilərdə təkcə Qarapapaq adı altında deyil, digər adlarla da tanınırlar. Türkiyə ərazilərində «bezbaş», «qaqavan», «çinçavat» kimi adlarla tanınan tayfa birliklərinin məhz Qarapapaq tayfasının qolları olduğu güman edilir.¹³

Behruz Həqqi, Çinçavatlardan kadim Türklərdən bir tayfa olduğunu qəbul edir və bu adı Özbəklərin mənşə efsanesindəki bir adla əlaqələndirir:

Çinçavat - çox təmizliyə diqqət edən, bir növ vasvası adam. Qədim türklərdən olan bir tayfanın adıdır. Azərbaycanın cənubunda bu elin özündən ad qalmasa da deyim həmin adın nişanəsidir. Türkiyənin İqdir bölgəsində bu adda bir köy var. Bu köyün adı Qıpçaq saka boylarından Çinçavat boyunun adından alınmadır. Özbəklərin mənşə əfsanələrində Həzrəti Nuhun oğlu Yafəsin oğullarından birinin adı Çinçavattır.¹⁴

Behruz Həqqi’nin bahsettiyi efsanenin kaynağı İmamî’nin 1660’larda kaleme aldığı *Hannâme* adlı manzum tarixidir. Bu metində Özbəklərin atası olaraq bir yerdə Yafes digər bir yerdə də Maruh-ı Türk adlı efsanevi kişilər göstərilmişdir. Behruz Həqqi efsanevi atayı yanlış aktardığı kimi, Özbəklərin atası olaraq göstərilən Maruh-ı Türk’ün oğullarının birinin adı olaraq anılan *Cürçä’üt/Cürçäwüt* adını da *Çinçavat* adıyla birləşirmişdir. Behruz Həqqi’nin de bu bilgi için kaynak olaraq kullandığı Bahaeddin Ögel *Türk Mitolojisi* adlı çalışmasında, Türk ya da Moğol kabileləri arasında *Cürçä’üt/Cürçäwüt* adına rastlanmadığını aktarmaktadır (Ögel, 1998 [1989], s. 384).

Kuşkusuz, bu makalenin amacı *çinçavat* kelimesinin kökenini ortaya koymaktır və Çinçavat olaraq adlandırılan grubun etnik mənşəsi konumuzun

¹² Ağbaba, 2012, s. 19.

¹³ Mirzəyeva, 2009, s. 391.

¹⁴ Həqqi, 2005, s. 166.

büsbütün dışındadır. Bu mayın tarlasının etrafını dolanıp içine girmeyi cesur uzmanlarına bırakıyoruz.

III. Toponim olarak kullanımı

Çinçavat ve buna benzer yer adlarına Türkiye'nin Kars-Iğdır bölgesinde ve Batı Ermenistan coğrafyasında rastlanmaktadır.

Mecit Doğru, yukarıda adı geçen eserinde Çıldır'da "eskiden Vaşlop¹⁵ yakınında" *Çinçavat* adlı bir köyün varlığını bildirir (Doğru, 1985, s. 21). Yine Kars'a (günümüzde Iğdır'a) bağlı Tuzluca ilçesinde de aynı adlı bir köy daha tespit etmiştir. Burası günümüz idari taksimatında Iğdır iline bağlı Tuzluca ilçesinin Köprübaşı köyüdür (Güner, 2000, s. 286). Nihat Çetinkaya'nın *Iğdır Tarihi (Tarih, Yer Adları ve Bazı Oymaklar Üzerine)* adlı eserinde *Çinçavat* (Tuzluca) köyü hakkında daha geniş malumat bulunmaktadır (Çetinkaya, 1996, s. 168-170).

Çinçavat yer adına tarihî kaynaklarda da rastlanır. 1728 tarihli icmal timar defterinde Revan kazasının Vedi nahiyesine bağlı 2000 akçelik timar geliri Abbasoğlu Hacı Veli'nin tasarrufunda olan bir karye *Çinçavat* adıyla kayıtlara geçmiştir (Bünyadov & Məmmədov, 1996, s. 80). Burası günümüzde Ermenistan sınırları içerisinde kalmaktadır.

Hakobyan, Melik'-Baxşyan, ve Barsefyan'ın Ermenistan ve çevre ülkelerdeki Ermeni yer adlarını inceledikleri *Hayastani yew harakic' şırjanneri telanunneri bararan* [Ermenistan ve Komşu Bölgeler Yer Adları Sözlüğü] adlı eserlerinde, *Č'nč'avad* Չնչավադ, *Č'nč'avat* Չնչավատ, *Č'nč'havat* Չնչհավատ, *Č'inč'avad* Չինչավադ, *Č'anč'avad* Չանչավադ, *Č'anč'evad* Չանչեվադ, *Č'inč'avad Nerk'in* Չինչավադ Ներքին şekillerinde imlalarla, yukarıda bahsi geçen Vedi ilçesine bağlı köyü kayda geçirmişlerdir. Yazarlar, bu köyle ilgili *Č'inč'avad Verin* Չինչավադ Վերին (Yukarı *Çinçavad*) adlı bir mezra (Hakobyan vd., 1998, c. IV, s. 249a) ve *Č'inč'avad* Չինչավադ, *Č'inč'avat* Չինչավատ adlı bir de dağın varlığını da haber verirler. Bunlardan başka Aras nehrine katılan *Č'nč'avat* Չնչավատ, *Č'nč'a-at* Չնչա-ատ, *Č'nč'avatic' Gyuli jur* Չնչավատից Գյուլի Ջուր adlı küçük bir dereyi de anmaktadırlar (Hakobyan vd., 1998, c. IV, s. 248c-249a, 262a). Səmədova, "İrəvan quberniyasının Sürməli qəzasında kənd və dağ" adı olarak andığı *Cinçavat* kelimesini Ermenistan'daki Türkçe toponimlerden biri olarak değerlendirir (Səmədova, 2008, s. 43).

¹⁵ Çıldır ilçesine bağlı Övündü köyü. *Çinçavatl*arın yaşadığı bir köy olduğu için "Çinçavat köyü" denmiştir. Bu köye *Vaşloban* da denmektedir (Çetinkaya, 1996, s. 168). *Vaşlovani* kelimesi Gürcüce olmalıdır: *vaşlovani* ვაშლოვანი "voller Apfel; (Gegend) wo viele Apfelbaume wachsen" < *vašli* ვაშლი "elma" (Tschenkéli, 1965-1974, 370b).

Türkiye sınırları içerisinde, Ağrı ile Iğdır il sınırlarını oluşturan Zor Dağı'ndan çıkan bir derenin adı da Cincavat Çayı olarak bilinmektedir. *Yunus Emre Anısına Sevgi Konulu Öyküler* temalı öykü yarışmasında birincilik kazanan “Soğuk Rüya” adlı öyküde bu akarsudan şöyle bahsedilir:

Sol yanımızda, gövdesi koyu bir karanlıkta yitmiş, karlı zirvesi ay ışığında parlayan ve karanlığın içinden bir buz kütlesi gibi yükselen Ağrı Dağı... Ağrı'nın yan tarafında ak saçlarını gökyüzüne doğru uzatmış Zor Dağları... Dağların koinunda tek tük ışıklar yanıyor. Yakın köylerden gelen köpek sesleri karışıyor rüzgârın sesine. Cincavat Çayı, bütün sesleri köpüklü sularına katıyor, tüm sesleri sürükleyerek uzaklara doğru götürüyor.¹⁶

Kuşkusuz, kelimenin yayıldığı sahada mikrotoponim olarak başka örnekler de tespit edilebilir.

Sonuç

Çinçavat kelimesinin etimolojisi üzerine yapılmış esaslı bir inceleme yoktur. Kelimenin geçtiği pek çok kaynakta, Kırzioğlu'nun yukarıda yer alan “Çin'den gelen Çavat Türkleri” önerisi dillendirilir. Bununla birlikte Kırzioğlu'nun bu önerisi açık bir halk etimolojisinden öteye geçmez.

Öyle görünüyor ki, kelimenin kökenini Ermenicede aramak gerekir. Yukarıda kelimenin Ermenice sahasındaki kullanımına değinmiştik. Kuşkusuz, standart dilde ve yerel ağızlarda karşımıza çıkan ve yukarıda tanımlarını verdiğimiz çeşitli biçimler standart dildeki *č'nč'ahavat* շնշահավատ (*č'nč'ahawat* շնշահաւատ imlası da kullanılmaktaydı) kelimesinin türevleridir: *č'anč'ahavat* շնշահավատ, *č'nč'avad* շնշավադ, *č'nč'avat* շնշավատ, *č'nhavat* շնհավատ, *č'inč'avat* շինշավատ, *č'nč'awat* շնշաւատ, *č'anhavat* շնհավատ vs.

Bu *č'nč'ahawat* շնշահաւատ sözü *č'nč'*- *şnş-* ve *hawat* հաւատ unsurlarından oluşmuş gibi görünmektedir (**č'nč'-a-hawat*). *Hawat* հաւատ (yeni Ermenice *havat* հավատ) kelimesi eski Ermeniceden beri takip edilen bir kelime olup, Ermenice-İngilizce sözlüklerde “faith, belief, creed; trust, confidence; fidelity, faithfulness, good faith, sincerity; proof, testimony, evidence; creed” (Petrosean, 1875, s. 397a) şeklinde tanımlanmıştır. *Č'nč'*- unsuruysa privatif bir önek olmalıdır. *Havat* kelimesinin çeşitli privatif eklerle yapılmış türevleri Ermenicede menfi anlamlar taşıyan kalabalık bir kelime kadrosu oluştururlar: *an-* privatif önekiyle: *anhavat* աւնհավատ “incredulous, unbelieving, infidel, irreligious; incredible” (Petrosean, 1875, s. 38b ve HAALI, 1969-1980, c. I, s. 109a), *t'er-* privatif önekiyle: *t'erahavat* թէրահավատ “sceptic, infidel, unbeliever / septik, şüpheci, inançsız” (Guyumçean &

¹⁶ Avşar, İ. (2011). *Soğuk Rüya*. s. 19.

T'oroşean 2002, s. 88b ve HAALI, 1969-1980, c. 2, s. 185b) gibi örneklerden başka, direkt *č'nc' ahawat* kelimesiyle alakalı görünen *č'*-privatif önekiyle türetilmiş *č' havat* շիավատ “շիավատացող, հավատ չունեցող, շիավատալու հավուով ունեցող / inanmayan, inancı olmayan, zor inanan, kuşkucu” (Ałayan, 1976, c. II, s. 1162b) kelimesi dikkate şayandır. Bununla birlikte kelimeyi oluşturan *č'nc'*-unsurunun durumu sarih değildir. Ancak, *havan* հավան “rıza, kabul” kelimesinden türeyen *č' havan* շիավան, *č' mahavan* շխհավան “istenmeyen, sevmeyen, hoşla gitmeyen şey” (HAALI, 1969-1980, c. IV, s. 138b) kelimeleri ve onların diyalektlerdeki *č' mc' ahavan* շխհավան, *č' anhavan* շրնհավան (HAALI, 2001-2012, c. IV, s. 418b) gibi biçimleri *č'nc' ahawat* kelimesinin morfolojisine ışık tutmaktadır.

Her hâlükârda, Türkçe *çinçavat* kelimesinin, Ermenice “iman-sız” anlamındaki *č'nc' ahawat* sözü ve onun yerel biçimlerinden kaynaklandığını kabul etmemiz gerekir.

Kâtib Çelebi'nin “Cümle halkı Gürcü tã'ifesi Naşârâ dînindedir. Belâd-ı İslâma muttaşıl yerleri maħlût eşnâf-ı muħtelifedir. Anlara Cincâvât dërler” şeklindeki tespiti, Kırzioğlu'nun “İlhanlılar ve Osmanlılar çağında son olarak İslam dinine dönen Çinçavatlara, komşuları olan Hristiyan-Gürcü ve Müslüman-Terekemeler, ‘dini itikadı gevşek ve hâkim kuvvete göre değişen’ mânasına kinayeli olarak ‘Çinçavat-dinli’ demektedirler” şeklindeki ifadesi (Kırzioğlu, 1953, s. 354), “çinçavat” yakıştırmasının, Ermenice “imansız” anlamıyla örtüşen, arka planında dinî bir referans bulunduran bir tabir olduğunu ortaya koymaktadır. Kırzioğlu'nun ileri sürdüğü ve Kâtib Çelebi'nin işaret ettiği gibi, Hristiyan iken XVI. yüzyılda İslam'a meyleden *Cavax* halkını, aşlağlamak amacıyla, *çinçavat* sıfatı, onlara Ermeniler tarafından yakıştırmış olabileceği gibi; Ermeni Gregoryen ve Gürcü Ortodoks kiliselerinin rekabetinden kaynaklı olarak da Gregoryen Ermeniler tarafından Gürcü Ortodoks kilisesine bağlı halkı aşlağlamak için de bu sıfat yerelde kullanılmış olabilir.

Kelime anlamının “imansız”dan, Türkçe ağız derleme çalışmalarında “kötü huylu, cimri, bencil, kavgacı, mızıkçı, geçimsiz, yüzsüz, pasaklı, dedi-koducu”ya doğru evrilmesinin sebebi, yukarıda ele aldığımız gibi, kelimenin aynı zamanda etnonim olarak da kullanılmasından dolaydır.

Kaynaklar

- Ağbaba, A. (2012). *Ağbaba-Çıldır aşığı mühiti*. Bakı: «Elm və Təhsil» Nəşriyyatı.
- Alayan, Ė. B. (1976). *Ardi hayereni bac 'atrakan ba'aran, I-II*, Yerevan: «Hayastan» Hratarakč'ut'yun.
- Aleksiva, İ., Uzunhasanoğlu, H., Bucaklışı, İ.A. (2007). *Didi Nenapuan, Lazca - Türkçe, Türkçe - Lazca sözlük*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Amatuni, S.V. (1912). *Hayoc ' bar u ban*. Vağarşapat: Tparan Mayr At' oroy s. Ėjmiacni.
- Avşar, İ. (2011). *Soğuk rüya. Yunus Emre anısına sevgi konulu öyküler*. Eskişehir: Sistem Ofset Ankara.
- Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti* (2007). Bakı: «Şərq-Qərb» Nəşriyyatı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu.
- Bedrosian, R. (2014). V-XIII. yüzyl klasik Ermeni kaynaklarına göre Çinliler ve Çin. M. Alican (çev.). *Tarih Okulu Dergisi*, 19, 827-836.
- Bünyadov, Z., Məmmədov, H. (1996). *İrəvan əyalətinin icmal dəftəri*. Bakı: «Elm» Nəşriyyatı.
- Caferoğlu, A. (1995 [1942]). *Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar (Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları ağızları)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çetinkaya, N. (1996). *Iğdır tarihi (tarih, yer adları ve bazı oymaklar üzerine)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Doğru, A.M. (1985). *Yukarı Kür boylarının yeradları üzerine bir araştırma*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ergin, M. (1991 [1963]). *Dede Korkut kitabı II (indeks-gramer)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Əzizov, E. (1999). *Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası*. Bakı: Bakı Universiteti.
- Ylontı, Al. (1984). *Kartuli Qilo-Tkmata Sitqvis Qona*. Tbilisi: Gamomcemloba «Ganatileba»
- Guliyev, E.A. (2010). *Nahçıvan ağızları söz varlığı*. Ankara: Kültür Ajans.
- Guyumçean, M.K., T' orocean, L. (2002). *Grpani Nor Ba'aran Hayerēn-Anglerēn*. Pēyruť: «Şirak» Hratarakč'at'un.
- Güner, İ., Ertürk, M., Bekdemir, Ü. (2000). Iğdır İli'ndeki yer adlarının kaynakları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 4, 273-299.
- Hakobyan, T' .X., Melik' -Baxşyan, St. T., Barselyan H.X. (1986-2001). *Hayastani yew harakic ' şırjanneri telanunneri ba'aran*, h. I-V. Yerevan: Yerevani Hamalsarani Hratarakč'ut'yun.
- Hayoc ' lezvi barbarayin ba'aran*. h. I-VII (2001-2012). Yerevan: HH Gütut'yun-neri Azgayin Akademia. Hrač'ya Açařyani Anvan Lezvi Institut.
- Həqqi, B. (2005). *Türk deyimləri*. Bakı: Nurlan.
- Kâtib Çelebi. (1145 [1732]). *Kitāb-ı Cihānnümā*. İstanbul.

- Kemaloğlu, M. (2012). Terekeme-Karapapah Türkleri ağzına ait sözcükler 'Muş-Bulanık çevresi'. *Türkiyat Mecmuası*, 22, 61-97.
- Kırzioğlu, M.F. (1953). *Kars tarihi I. Cilt: Taş Çağları'ndan Osmanlı İmparatorluğuna değin ve ekleme: 1534-1921 yılları kronolojisi*. İstanbul: Işıl.
- Kırzioğlu, M.F. (1992). *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar ilk-Kıpçaklar (M.Ö. VIII.-M.S. VI yy.) ve son-Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler hükümeti (1267-1578) (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi'nden)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kırzioğlu, M.F. (2008-2009). Çıldır köyleri seyahat notları-I. *Bizim Ahıska*, 9, 41-44; Çıldır köyleri seyahat notları-II. *Bizim Ahıska*, 13, 22-25.
- Malxaseanc', S. (1944-1945). *Hayerēn bac'atrakan ba'aran*. h. I-IV. Yerevan: Haykakan SSR Petakan Hratarakç'ut'ıwn.
- Mirzəyeva, N. Ə. (2009). Rəng bildirən sözlərin etnoqrafik səciyyəsi. *Kültür Evreni*, 4, 388-393.
- Mutlu, N. (2017). Ahıskalı Türklerde etnik bilinçten milli bilince geçiş üzerine. *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu, 11-13 Mayıs 2017, Bildiriler Cilt 2* içinde (s. 193-201). Erzincan Üniversitesi, Erzincan.
- Nizərazə, Ş. (1971). *Kartuli Enis Açaruli dialekti - leksiqa*. Batumi: Gamomcemloba «Sabçota Açara»
- Ögel, B. (1998 [1989]). *Türk mitolojisi*. C I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkan, İ.E. (1994). *Ardanuç ve yöresi ağızları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pehlivan, S.Ş. (1993). *Artvin - Ardanuç ağzından derlemeler (inceleme, derlemeler, sözlük)*. Bursa: ÖN-MAT A.Ş.
- Petrosean, H.M.V. (1875). *Nor Bargirk' Hay-Angliarēn*. Venetik: Mxit'areanc' Tparan.
- Qauxçişvili, S. (1959). *Kartlis Cxovreba* (1959), t. I-II, Tbilisi: Gamomcemloba «Alioni».
- Quliyev, Ə., Əliyeva, N. (2017). *Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğəti*. Naxçıvan: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu.
- Səmədova, K. (2008). *Qərbi Azərbaycan etnotoponimlərinin arealları*. Bakı: Nurlan.
- Suk'iasyan, A.M. (1976). *Hayoc' lezvi homanişneri ba'aran*. Yerevan: Haykakan SSH Gitut'yunneri Akademiyai Hratarakç'ut'yun.
- Suk'iasyan, A.M. (2009). *Hayoc' lezvi homanişneri bac'atrakan ba'aran*. Yerevan: Yerevani Perakan Hamalsaran.
- Taş, H. (2001). Erzurum ağzı ve argo. *Milli Folklor*, 50, 70-77.
- Tschenkéli, K. (1965-1974). *Georgisch-Deutsches Wörterbuch*. Zürich: Amirani-Verlag.

- Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü* (1993). Cilt I-XII. 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uzunhasanoğlu, H. (2018). *Titer Hemşin Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Lazi Kültür.
- Žamanakacic’ hayoc’ lezvi bac’ atrakan bararan*. h. I-IV (1969-1980). Yerevan: Haykakan SSH Gitut’yunneri Akademiayi Hratarakč’ut’yun. Hrač’ya Ačarıyani Anvan Lezvi Institut.
- Zedginize, G. (2014). *Žavaxuri Leksiķoni*. Tbilisi: Gamamcemloba «Saunže».

Extended Summary

“Çinçavat” is a word used especially in the areas of Kars, Iğdır, Ardahan and Artvin in Turkey, which has several negative denotations such as “ill-tempered, stingy, selfish, quarrelsome, spoilsport, incompatible, impudent, filthy and gossiper”. It is not restricted to Turkey or to the Turkish Language; it is also used in Azerbaijani and Georgian languages, but specifically in Armenian, having a similar negative connotation.

The distribution of this word in Turkish is as follows:

Cıncıvt olmak (*Sivrihisar - Eskişehir) “to infuriate”, *cıncıvt* (*Sivrihisar - Eskişehir) “capricious”, *çinçavat* (İstanbul) “wet blanket, killjoy”, *çinçavat* (*Merzifon ve köyleri - Amasya; Yavuz *Şavşat, Bağlıca *Ardanuç, Ersis *Yusufeli - Artvin), *cıncavat* (Maraş; Urfa) “hog, shrewd person, *cıncıvt* (Meyvabükü, Güzel, Akçakese, Çaltı *Güdül - Ankara) “becoming extremely mad”, *cıncıvt olmak* (Meyvabükü, Güzel, Akçakese, Çaltı *Güdül - Ankara) “becoming furious”, *cıncavat* (Urfa) “a clever but physically abnormal person” etc.

It is also possible to identify words in the Azerbaijani field:

In the dialect of Ağdərə *çinçovat* “gossiper” as Quliyev has transmitted in Nahçıvan dialect *çinçavat* “clean, neat and orderly person” are the only examples with positive connotation.

It is to observe that in the field of Armenian, in Standard Armenian as well as in the dialects this word is widely used. In Standard Armenian the word *ճ'նճ'ահավատ* “disbeliever, nullifidian” takes place in all modern Armenian dictionaries. As seemingly derived from the abovementioned, *ճ'nhavat* *չհավատ*, *ճ'nhavat* *չնհավատ* (Havarlı), *ճ'նճ'avad* *չնչավատ*, *ճ'inc'avat* *չինչավատ* all are used in the meaning of “person without a belief, infidel”.

The word also occurs in Georgian as well as in the Laz Language :

It can be traced back to the 17th century that within the Çıldır-Iğdır territory, the nomad population used this pejorative term for the people who have a settled village life basically engaged in growing fruits and vegetables. We find this word being used as village names in Iğdır-Çıldır region in Turkey and also in the Vedi valley of Armenia.

The first written source where the word *çinçavat* occurs in the Turkish Language is Kâtib Çelebi's work (1609-1657) *Kitâb-ı Cihännümâ*. Here *Çinçavat* describes mixed communities of people who live close to Islamic towns. All sources claim that the *Çinçavats* were located “for centuries along the Upper-Kura”, in “Akhalkalaki, Akhaltsikhe and Çıldır. In this region along with the Turkish nomad people, Qarapapaqs/Terekeme and the Turkmen, also Caucasian Gypsies lived together with sedentary groups. Although these groups lived together, they are further divided into several subgroups as they belong to very different Islamic denominations. Moreover, it was also observed that slanderous expressions between subgroups were common practice.

Scholars share the opinion that this cultural group who were called “natives” in a moderate language or Çinçavat in a more vulgar language differs from the migrants/nomads as they possess attributes such as living a sedentary life, being engaged in agriculture etc.

Even though the nomads referred to those folks as Çinçavat’s, there is no indication that the so called Cincivat’s also referred to themselves as such. Considering the negative connotation of this term this is unsurprising. Therefore it is likely that here we deal with an exonym only used by outsiders.

M. Fahrettin Kırzioğlu, who is known for his pretentious works about this region and its history, claims that the Çinçavats are Kipçak Turks who settled in the area even before 1071. He also divides the word into two part as “Çin+Çavat” by associating the first part “Çin” to China. Furthermore, by relating the second part to *Cavak (Cavax)* Kırzioğlu claims that the *t* and *k* endings are suffixes that made the word plural. Finally, Kırzioğlu explained this word as “Çin-Çav-s”, which means the people coming from China. He connected “Çav” to “Çavuldur”, or “Çavdar-Tatars”, a tribe of Tatar Turks. This suggestion by Kırzioğlu has been accepted by most historians and researchers and has been taken as a proof of the Turkish presence in the region before 1071. Yet, his suggestion is clearly a folk etymology.

The word *Çinçavat* is borrowed from Armenian. In Armenian this word - *č’nc’ahavat* չնչախաւաւ- means “non-believer, faithless” and besides having various forms of local pronunciation, there exists a direct -*č’inč’avat* չինչաւաւ- form.

This Armenian word is composed of *č’nc’*- and *havat* parts. *č’nc’*- is a form of privative prefix, while *havat* *huvavun* means “faith, belief, creed; trust, confidence; fidelity, faithfulness, good faith, sincerity; proof, testimony, evidence”. The reason for the change of the original meaning “disbeliever” into the meaning “stingy, selfish, impudent, filthy etc.”- as encountered in the Turkish local dialect studies-was also fostered by the usage of the word as an ethnonym.

Kātib Celebi’s statement “(Georgia’s) inhabitants are all Christian. The people who live in the vicinity of Islamic countries are a mixture of different folks. Those are called Cincāvāt.” corresponds with Kırzioğlu’s statement: “The Çinçavats, who lastly converted to Islam in the period of the Ilkhanate and the Ottomans, are called ‘Çinçavat-believers’ by their Christian-Georgian and Muslim-Terekeme neighbors, alluding to the meaning ‘with weak religious beliefs, changing in accordance with the ruling power’.

Both assessments show clearly that the ascription *çinçavat* corresponds with the Armenian meaning “disbeliever”, a word that hides a religious reference in the background. Like Kırzioğlu brings forward and Kātib Çelebi refers, *çinçavat* must have been ascribed by Armenians in order to humiliate the Cavaxs, who have converted to Islam from Christianity in the 16th century.

